

רבעון תורני **צפונות** במה לצפונות גנזי קדם מאמרים ומחקרים תורניים חקר היצירה התורנית ותולדות ישראל

Tzfunot – Tora Quarterly

הוצאת ויכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
 ע"י חיים תשס"ט

בתוכן :

ד	פסקי ומנהגי מגנצא וגרמיש	הרב שמואל אליעזר שטרן
ט	פירוש רבינו זכאי למסכת גיטין	הרב צבי י. לרר
יז	פתיחות לפירוש רבינו יונה לאבות	הרב מיכאל ארי' שטיגל
כ	חזקה שלוח עושה שליחותו ועני המהפך בחררה	רבינו אליהו מזרחי זצ"ל
כג	עניני ההלכה שבספר 'מגיד מישורים' למרן הב"י	הרב יהודה לייב קלירס
לב	בשולי 'שבט יהודה'	רבי יעקב מעמדן זצ"ל
לז	חידושים על שו"ע הל' נדרים ושבועות	רבי שמואל קעלין זצ"ל
מא	הגהות מסכת ברכות	רבי ארי' ליב ברלין זצ"ל
מו	בכללי חזקה	רבי יוסף פיימער זצ"ל
מז	טריפה ונבלה אי חיה	רבי עמרם בלום זצ"ל
נ	קנין ד' אמות	רבי עקיבא שטראסער זצ"ל
נג	אשת אחיו שלא היה בעולמו	רבי ברוך דוב ליבוביץ זצ"ל
נו	תשובות ואגרות	רבי יצחק אייזיק וייס זצ"ל
סא	אגרות חיזוק	רבי ישראל אלטר זצ"ל
סג	על תוס' ישנים כת"י למס' נדרים	הרב ברוך שמעון שניאורסון
סה	הזמן בין עלות השחר להנף החמה	הרב יחיאל אברהם זילבר
סז	בן אשר והתנ"ך של רבי שלום שכנא ולין	הרב ד. יצחקי - הרב י.י. טשינגל
עד	על ספרים וסופרים (ב)	הרב יעקב חיים סופר
עח	לעזי רש"י ומשמעותם (ג)	אברהם מאיר גלאנצר
פב	גירסאות הטור של רבי אברהם מפראג	הרב ישעי' א"א וייס
פד	נוסח השו"ע והגהות הרמ"א	הרב גבריאל גולדברגר
צ	אגרת מרעק"א לאב"ד לונדון בענין חשש ממזרות	אליאב שוחטמן
צד	מכתבי ה'שמן רוקח' אודות השס"ם וילנא-סלאוויטא	הרב יהושע מונרשין
צח	רבי הרש ר' מאנדלס	הרב משה א. זושא קינסטליכער
קא	כתבי רבי לאזי כ"ץ ובנו רבי טובי' זצ"ל	הרב יצחק ישעי' ווייס
קה	כתבים מקהלת פפד"מ אודות הרבנות בשנת תקי"ט	אגרות ותעודות
	הרב י.י. ווייס - מתנה ע"מ להחזיר / הרב י.מ. מאנן - קידש	זוטות
	על היין ונמצא חומץ, שליח ציבור / הרב ש. אופמן - מציצה	
קט	שלא ע"י המוהל	
	הרב א.מ. איזראל, הרב י. לעבאוויטש - חסדי 'אש ואור' / הרב	תגובות
	מ. מאוז, א.מ. גלאנצר - פיה"מ להר"ם / הרב א. בנדיקט -	
	דברי הח"ס באמירת לשם יחוד; חסדי 'אש ואור'; 'כתבי	
	הקדוש' / ב. ריצ'לר, הרב ד.צ. הילמן - ספר יא"ר הנקרא	
	פתשגן / הרב י. שכטר - פיוט לברהמ"ז בברי"מ לר"מ המכירי /	
	הרב י. בויס - בפיוט לברי"מ; הזמן שבין עה"ש להנה"ח; משה	
	כותב בדמע; בנוסח ברכת המינים / הרב י.מ.צ. מאנן - בגדר	
	איסור נבילה / הרב נ. ברס - בתשובת היעב"ץ / הרב ש.א.	
	תפילינסקי - בגמ' ברכות לב, ב / מ. הילדסהיימר - מהר"ם	
קיא	שיק / ד. פרנק, י.מ.י. גולדשטיין - בדברי החת"ס	
קיו	מפתח המאמרים 'צמונות' שנה ראשונה ושניה	

הרב מיכאל אריה שמיגל

בני ברק

פתיחות לפירוש רבינו יונה על אבות

פירוש של רבינו יונה גירונדי לפרקי אבות נדפס לראשונה מכת"י בברלין – אלטונא תר"ח, ולאחר מכן צורף לדף המסכת בש"ס וילנא. מספר כתבי יד שרדו מפירוש זה, ועל פי שנים מהם קהדר הספר מחדש בשנת תשכ"ו ע"י מכון תורה שלמה. גם בכתב יד אוקספורד בודלי 283 מועתק פירוש זה, ומצויים בו פתיחות לפרק שלישי ורביעי, בהם פותח בפסוק ומבאר, ומביאורו זה מגיע לדברי התנא ברש הפרק.

סגנון זה של פתיחת דרשות ידוע בספרי חכמי ספרד עה"ת כדרשות מהר"י ׳ שועיב ורבינו בחי ואחרים. ולאחרונה בשנת תש"מ נדפסו מכת"י דרשות ופירושי רבינו יונה גירונדי עה"ת, שניכר בהם ללא ספק שהם מבית מדרשו של ר"י, וגם בהם כל פרשה נפתחת בביאור פסוק [בדרך כלל ממשלי] ומשלב בביאורו את דברי הפרשה. ייתכן שגם הפי' לאבות נסדר בדרך זו, והמעתיקים קצרו והשמיטו הפתיחות, [וגם בכת"י שלפנינו לא מצויים פתיחות לשאר פרקים, ואחת הפתיחות שלפנינו הושמטה ע"י הסופר במקומה, והושלמה על ידו בסוף הפירוש]. כמובן שאין לקבוע בבירור שפתיחות אלו הן לרבינו יונה, ואכמ"ל.

בהודמנות זו אעיר אודות הספר הידוע כ"ספר היראה" לר"י, וכבר דנו רבות בעובדה שסגנון הספר מראה שהינו חיבור אשכנזי, ובמספר מקומות אינו משתווה לשיטת ר"י בספריו האחרים, וברוב כתבי היד [כחמישים] קרוי בשם ספר "חיי עולם", ובספר חסידים לרבינו משה הכהן בן אחות הרא"ש (ורשא תרכ"ו ועוד) מייחסו לרבינו יצחק. אולם הריטב"א בחידושי ראש השנה לד ע"ב מביאו בשם ספר היראה לרב רבי יונה ז"ל, ואין לפקפק בעדותו, שהרי היה קרוב לו בזמן, והיה תלמיד הרשב"א תלמידו של רבינו יונה. ומשער אני שרבינו יונה העתיק לעצמו דברי ספר חיי עולם ועיבדו וקבע בו מדעותיו והשקפותיו, ועל כן יוחס לו. ובאמת מצויים בידינו בכתב יד מספר רב של עיבודים מספר חיי עולם.

ובנוגע לספר שערי העבודה שייצא לאור לאחרונה, וכבר העיד עליו הרשב"ש, שהיה מצאצאי רבינו יונה, שהוא לרבינו, ופקפקו עליו מסגנונו ועוד. שמעתי שהגאון בעל "קהילות יעקב" זצ"ל אמר לנכדו בעת למדו בספר, שאם הוא לרבינו יונה, חוכר בתקופה אחרת, ולא בזמן שחיבר את השערי תשובה.

הקדמה לפרק שלישי

כתוב [שה"ש ו, י] מי זאת הנשקפה כמו שחר יפה כלבנה ברה כחמה איומה כנזגלות, הפסוק הזה מדבר בנפש הצדיק, שכל זמן שהיא משתדלת בתורה ובמעשים טובים הולכת מעילוי לעילוי, ממדרגה למדרגה מד' מדרגות שיש לנפש, עד שעולה המדרגה העליונה שתהא כמלאכי השרת. המדרגה הראשונה שהיא שקועה בתאוות הגופניות והשגתה חלושה לדביקת הבורא, וזהו כשאדם הוא בימי הנערות, ועל כן ארז"ל צריך לחנך לנער למצות. המדרגה השנית, בהגיע לכל[ל] מצות, שאז הנפש יתחזק בה השגתה והיא משתדלת במצות ובמעשים טובים. המדרגה השלישית, בהגיע האדם לזמן שלמות השכל, והוא בהיותו בן ארבעים שנה. המדרגה הר' בהגיעו לימי הזקנה, שהם הנקראים ימי הרעה והחושך לגוף, וכל עסקיו והשתדלותו אינו אלא בצרכי הנפש, שהיא העבודה והתפלה, והוא זמן החשך בהכ"ה, שהוא דבק בו בסוף.

ועל כן הזכיר הכתוב הזה שהתחלנו בו, ד' מעלות של אור זו למעלה מזו, שהנפש מתעלה ומוספת אורה בכל אחד מהם עד שהיא מגעת אל התכלית. וזהו שאמר כמו שחר יפה כלבנה ברה כחמה, תחילה המשילה לאור השחר, והוא הכוכב המאיר בשחר שיש לו נוגה על שאר הכוכבים, והוא הנקרא אילת השחר. וכונת המשל הזה כי כשם שכוכב השחר הוא אור חלוש ויתערב עמו

היום, כן הנפש בתחלת השגתה היא חלושה ויתערב עמה הנערות. ולכן אמר אחר כן יפה כלבנה, כדי להרגיל האור, כי אור הלבנה גדול מאור השחר, וכן הנפש תגדל אורה והשגתה מצד ידיעת המצות ולימוד התורה, ומפני שאור הלבנה נוסה אל השחרות, ואפי' גוף הלבנה בעיגול שלה נוסה אל השחרות מעט, ואין אור[ה] בהיר, ועוד שהאור שלה מכח החמה, לכך הוסיף ואמר ברה כחמה, והמשיל אור הנפש לאור השמש שהוא אור בהיר ואינו (מושל) (מושאל) אלא אורו מעצמו, כן הנפש אורה מעצמה. ועדיין איפשר להבין כדבר הזה על דרך האמת, השמש אין לו שלמות לא בעצמותו ולא בפעולתו, לא בעצמותו שהרי הוא לוקה כמו הלבנה או אור הכוכבים, ולא בפעולתו שאע"פ שפעולת השמש בנמצאים שלם, אין פעולתו מבלי נזק, כי הוא מויק את העולם ברוב החמימות, כמו שמצינו ביונה הנביא ע"ה, שנאמר (ינה ד, ח) ותך השמש על ראש יונה ויתעלף, ואין ראוי להמשיל אור הנפש אלא לאור שאינו מקבל לקות, ושיהיה מועיל ולא מויק, לכך אמר כנדגלות, והם כתות של מלאכי השרת שהן אור שכלי כאור הנפש, לא אור גופני כאור החמה, עד כאן ד' מדרגות.

ותמצא ששלשה עולמות כמו כן חולפות על הנשמה, האחר עולם היצירה, השני העולם הזה, הג' העולם הבא. ושלשתן רמזן שלמה הע"ה בפסוק אחר, שנאמר (קהל ז, א) טוב שם משמן טוב, זה העולם הזה, ויום המות, זה העולם הבא, מיום הולדו, הוא הנקרא עולם היצירה, לפי שבו נוצר במעי אמו, והוא תחלת היותו, ממנו (יהוד) [ידו] ויתבוננו נפלאות הבורא ית', וגדל מעשיו, דכתיב [תהלים קלט, יד] אודך על כי גוראות נפלאות נפלאים מעשיך ונפשי יודעת מאד, וכתיב [שם, טו] אשר עושתי בסתר רוקמתי בתחתיות ארץ, ואמר איוב (איוב י, י) זכר נא כי כחומר עשיתי הלא כחלב תחכני וכבנינה תקפיאני עור ובשר תלבישני, הוא עולם שבו עומד זמן הצער ט' חדשים, ואין לו בו שכל ודעה. ולרצונו היה מקומו ועמידתו (של) [שם] לעולם, כי הוא נזון ממזון אמו, ובהפרדו משם הוא אנוס, כמאמרות חז"ל (אבות ה, כב) על כרחך אתה נוצר ועל כרחך אתה נולד. ועל כן הנער הוא בוכה מיד ביציאתו מבטן אמו, בעבור שהוא מצטער בבואו (מ) כאן, להורות כי העולם הזה הוא עולם הצער והמהומה.

העולם השני הוא העולם הזה, ויש לו [עילוי על] העולם הזה שבא ממנו, כי בעולם הזה כשם שגופו גדל כן יגדל שכלו ותרכה חכמתו, עד שהוא מתחכם בתורה ובמצות, ופעמים (ועמים) ישיג ידיעת האל וישיג יראתו ואהבתו ועבודתו. ואפי' בזה העולם שיש לו בו יתרון ומעלה, אפי' הכי אינו עומד בו אלא זמן קצוב, שני [תהלים צ, י] ימי שנותינו בהם שבעים שנה וגו', ולרצונו היה עומד שם לעולמי עד, והוא יוצא ממנו כמו כן בעל כרחו, כמאמ' רז"ל [אבות שם] על כרחך אתה חי ועל כרחך אתה מת. וא"ת מהו על כרחך אתה חי, כל אדם הוא רוצה לחיות, אלן] בא לומר לך כי יש בני אדם שטוב מותם מחייהם מרוב הצרות, והם מבקשים בכל רגע המיתה ואינם יכולין להניע לה, בעבור שאינו בירם, אלא הכל כיד הב"ה, והם חיים בעל כרחם. ועל זה אמ' התנא על כרחך אתה חי ועל כרחך אתה מת.

העולם הג' הוא העולם הבא, שאין לו זמן קצוב, ובו ישתלם לאדם שכר המצות והמעשים טובים שעשה בזה העולם, ובו עתיד ליתן את הדין, ולקבל העונש על העבירות שעשה. על כן צריך האדם לידע היאך נברא, מטפה סרוחה [כמש] ארו"ל [אבות ג, א]. כי האדם עכ"ל יש לו להיות גרוע ורודף אחר תאוותיו, כי (בראותו) [בריאתו] היתה מטומא[ה], וזהו שאו"ל מאין באת מטפה סרוחה ודם נדה, ואינו נוצר אלא על ידי יצר הרע, כמו שאמ' דוד הע"ה [תהלים נא, ו] הן בעון חוללתי ובחטא יחמתי אמי. ועל כן כיון שהאדם נעשה ונברא מדבר טמא מי יתן מהור מטמא לא אחד [איוב ד, ד], כלומר מי יתן ממנו טהור כיון שבא מדבר טמא, לא אחד, אפילו אחד אין בהם שלא יחטא, על כן צריך האדם לידע היאך נברא מטפה סרוחה (ותעלה) [והעלה] אותו הב"ה ממדרגה למדרגה עד המדרגה העליונה, וגמל עמו טובות וחסדים, וזהו שאמ' שלמה הע"ה [קהל יב, א] וזכור את בוראך בימי בחורותיך, תיבה זו יש לה ג' פ', אל תקרי בוראך אלא ביראך, כלומר זכור כשהיית בבטן אמן טיפה סרוחה, וזהו שאמ' התנא מאין באת מטפה סרוחה. אל תקרי בוראך אלא (בוראך) [בורך] וזכור שיש לך לילך ושאל תחתית שהוא הקבר, מקום עפר רימה ותולעה. ואח"כ אמ' בוראך, שהוא הקב"ה שאחיה עתיד ליתן דין וחשבון לפניו. וזהו שאמ' התנא ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון, ועל כן התחיל זה התנא זה הפרק וסמך על זה הפסוק.

הקדמה לפרק רביעי

חב"ים נפלו לי בנעימים [תהלים טו, ו], חבלים פירושו חלקים, כלומ' החבלים שנפלו לי במקומות נעימים נפלו. וחז"ל אמרו [שוחר טוב שם] בנעימים שנים, תורה שבכתב ותורה שבעל פה, א"ר פנחס הפלת גדרות לאומות העולם, ושלי נמצא בנעימים שנאמר [דברים לב, ח] בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם, וכתב [שם ט] כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו, דאינש דאמר נחלה פלגית נפלה לפלן. משלו משל למה"ר למלך בשר ודם שהיה לו שדה ונתנה לעריסין, התחילו עריסין גונבין אותה, נטלה מהם ונתנה לבניהם, חזרו להיות רעים, נטלה ונתנה לבני בניהם, חזרו להיות רעים יותר מן הראשונים, נולד לו בן אמר להם צאו מתוך שלי, אי אפשר שתהיו בתוכם, תנו לי חלק שאהיה מכירו. [לך] [כך] כשבא אברהם אבינו לעולם, יצאתה פסולת ממנו ישמעאל וכל בני קטורה, חזרו להיות רעים מן הראשונים, בא יצחק יצא ממנו פסולת עשו ואלופי אדום, חזרו להיות רעים יותר מן הראשונים, וכשבא יעקב לא יצאת ממנו פסולת אלא נולדו כל בניו בשרים, כענין שנ' [בראשית כה, כו] ויעקב איש תם יושב אוהלים, שלא יצא ממנו פסולת, אלא נולדו [י"ב שבטים], ולפיכך בחר בו הש' יותר משאר האומות, כמו שנאמר כי חלק ה' עמו וגו'. ונתן לו חלק נעים דהיינו תורה שבכתב ותורה שבעל פה, כמו שנ' חבלים נפלו לי בנעימים אף נחלת שפרה עלי, שכן של מצות שפר עלי.

והענין בזה שאע"פ שהזכירו רבותינו ואמרו [אבות א, ג] אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב ע"מ לקבל פרס, מ"מ יש לו לאדם לחמוד גמול העולם הבא, ושינעים אליו שכר המצות ויקוה אליו ויתאוו לו, ושיאמין בגמול המצות ובעונש, כענין שנאמר [תהלים קט, פ] יהי לבי תמים בחקך למען לא אבוש, וכת' [שם יט, יב] גם עבדך נוהר בהם בשמרם עקב רב, ופירושו כך, אמ' דוד המלך ע"ה תחלה, כי דברי תורה הם נחמדים מזהב ומפז וגופת צופים, ולמי הם נחמדים ומחוקים למשכילים, כי הכסילים הם מואסים לחכמה, כדכתיב [משלי יח, ב] לא יחפזן כסיל בתבונה, אבל המשכילים הם משתוקקים ונכספים לחכמה, כי כמו טבע הנפש המתאווה הוא להתאות למאכל הערב, כן טבע הנפש המשכלת להתאות לחכמה, כי כל הדברים נכספין ליסודן, והנפש לוקחה מיסוד הבינה. נמצא כי החכמים עוסקים בתורה ובמצות [מצות] [הטבע, ואע"פ שלא יקח גמול על זה, מ"מ סוף השכר לבא, כמו שאמ' בשמרם עקב רב, כמו שהעקב הוא סוף הגוף, כן השכר סוף המעשה. והמעשה אינו עומד לאדם עד יום המות, כי בעודנו בחיים אינו רשאי ויבטל מעשיית מצוה. ועל ידי שהיו החכמים נכספים לחכמה מצד טבעם כמו שאמרנו, מצינו כשהיו מתחברים יחד ללמוד או לישא וליתן בה היה קשה להם להפרד אחד מחבירו, כמו שהיה קשה פרידת הנפש מהגוף, והכל מרוב השתוקקותם לחכמה, כמו שמצינו במסכת מקוואות [תוספתא פ"א, ה"ח] בר' טרפון ור' עקיבה, דתניא א"ר שמעון מעשה במגורה של דיסקה ביבנה שהיתה עומדת בחזקת שלימה, לימים מדדוה ונמצאת חסרה, כל טהרות שנעשו על גביו למפרע היה ר' טרפון מטהר ור' עקיבה מטמא, א"ר טרפון מקוה זה בחזקת שלם הוא עומד, מספק אתה בא לטהרו אל תטהרנו מספק. א"ר טרפון משל לעומד ומקריב ע"ג המזבח ונדע שהוא בן גרושה וכן חלוצה שעבודתו כשרה. א"ר עקיבה משל לעומד ומקריב על גבי המזבח ונדע שהוא בעל מום שעבודתו פסולה. א"ר טרפון אני דמיתי לכן גרושה וכן חלוצה ואתה דמיתו לבעל מום, נראה למי דומה, אם דומה לכן גרושה וכן חלוצה נדוננו ככן גרושה וכן חלוצה, ואם דומה לבעל מום נדוננו כבעל מום. התחיל ר' עקיבה לדון מקוה פיסולו ביחיד [ובעל מום פיסולו ביחיד], ואל יוכיח בן גרושה וכן חלוצה שפיסולו בשנים. ד"א מקוה פיסולו בגופו ובעל מום פיסולו בגופו, ואל יוכיח בן גרושה וכן חלוצה שפיסולו מאחרים, אמ' לו ר' טרפון לר' עקיבה כל הפורש ממך כאילו פורש מחיים. וכל זה מרוב התאוה שהיו מתאווים לחכמה, ולפיכך היה נקל בעיניהם כל צער שהיו מצטערים בשביל התורה.

ולא עוד אלא שאמרו [זהר ח"ב קנח, ב; ועיין ברכות סג, ב] אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה, שנאמר [במדבר יט, יד] אדם כי ימות באהל. ועל זה היו גולים ממקום למקום ומכתתין רגליהם ללכת בעקבי החכמים, ולא היו חוששין ללמוד תורה (למי) [ממי] שהיה, בין שהיה גדול או קטן, רק שהיו מועילים בחכמתם ומוסיפין עליה, [ו]לא היו מניחים ללמוד אותה מכל אדם. וזה שאמ' התנא אי זהו חכם הלמד מכל אדם. כן זומא כו'.